जायते नागो एतदाख्यातुमर्हसि" इति नहुषपुष्टो बृहस्पति रुवाच । "यथा जातकयोगेन जन्तूनां च शुभाशुभम् । तथा बन्धनकालोत्थङ्गजानामपि जायते । सुसग्नावस्थितैः सौम्यग्रहैः पीड़ाविवर्जितैः । बन्धनं यस्य जायेत स भवेत् सत्ववान् गजः । स्त्रीनक्षत्रेषु गृह्यन्ते ये गजाः क्रूरदृष्टिभिः । ये चालोकितनक्षत्रास्ते भवन्ति भयाकुलाः" । उक्तञ्च शम्भुना "मृगजातयोऽपि हि शूरा भवन्ति मधुपिङ्गललोचनाः स्निग्धाः । वृषसिंहमीन-वृश्चिकलग्नेषु स्वीकृताः करिणः" । पुनर्नहुषप्रश्ने गुरोः प्रत्युक्तिस्तत्रैव । "राजन् पञ्चविधं चैव गजानां विदितं मतम् । अत्यर्थं प्रथमं ज्ञेयं प्रत्यर्थं च तथापरम् । अन्वर्थं चैव गम्भीर-मुत्तानं पञ्चमं भवेत् । प्रतोदाङ्कुशदण्डाद्यैर्विद्यादुद्वेजितानि यः । तीव्रसङ्कुचितस्पृष्टः स स्यादत्यर्थवेदिता । स्तोकं बहु बहु स्तोकं क्षतं मन्येत योगजः । वागङ्कुशादिभिर्नित्यं सहि प्रत्यर्थवेदिता । जानात्यङ्कुशतोत्राद्यैर्यद्यथा तत्तथैव हि । क्षतङ्कायभयैर्मुक्तोऽन्वर्थज्ञः स गजो भवेत् । अङ्कुशादिव्रणान् राजन्! यश्चिरेणावगच्छति । तीव्रानपि स गम्भीरवेदी भवति वारणः । रोम्णामग्रं तृणेनापि स्पृष्टं वेत्ति तु यो गजः । उत्तानवेदिनं तन्तु गजं विद्धि महाभुज ! सर्वाणि वेदितव्यानि भद्रादीनां भवन्ति वै । प्रकृतिस्थस्य सततं भद्रस्यान्वर्थवेदिता । गम्भीरवेदिता चापि मन्दस्यैव प्रकी-र्त्तिता । उत्तानवेदिता नित्यं मृगस्यैव भवेन्नृप ! । वेदि-त्वं गजजातीनां तिसृणामपि जायते । साम्प्रतञ्च यथा-शास्त्रं कथ्यते वेगलक्षणम् । तिसृणामपि जातीना मुत्तमा-धममध्यमम् । न चाल्पं न च वृद्धं द्विपञ्चपदसंस्थितम् । गजोत्थानसहोत्थानं नरं प्राप्नोति येन तु । रयाविष्टेन मनसा स वेगउत्तमोमतः । (द्विपञ्चपदसंस्थितं दशपदस्थितं गजोत्थानसहोत्थानं गजधावनसमसयधाविनम्) येन वेगेन गृह्णाति नरं सप्तपदान्तरम् । पदानां शतमात्रन्तु स मध्यमजवो भवेत् । येन पञ्चपदस्थं हि नरं गृह्णाति नोदितः । पदानान्तु शतं सार्द्धं स हीनोजव उच्यते । शतद्वयं वा धनुषां गच्छेदुन्नमिताननः । द्वात्रिंशता च मात्राभिः स उक्तमजवो भवेत् । पञ्चाशता च मात्राभिः यायाद्यस्तु शतद्वयम् । स मध्यमोऽधमोज्ञेयो मात्राणाञ्च शतद्वयात् । एवं परीक्ष्यते राजन्! वेगो वीथिषु दन्तिनाम् । अतःपरं प्रवक्ष्यामि गजस्य गुणलक्षणम्" ।

तत्र कल्याणशीलः "भारार्द्दितोवा तृषितः क्षीणः श्रान्तोबुभुक्षितः । रात्रौ वा दिवसे वापि निर्विकारस्तु यो भवेत् । कल्याणशीलः स ज्ञेयो समस्तगजलक्षणैः विकारं कुरुते यस्तु पीड्यमानःक्षुधादिभिः । तमकल्या-णिनं राजन् गजन्दुष्टं प्रकल्पयेत् । कोपोऽपि द्विविधोज्ञेयः शिशुश्चैवाशिशुस्तथा । द्विविधस्यापि राजेन्द्र! यथावच्छृणु-लक्षणम् । उद्वेजितोऽपि कालेन कोपं बध्नाति निर्भरम् । क्षिप्रं गृह्णाति च क्रोधं दुर्निवारं सुदुःसहम् । शिशु-क्रोधः स विज्ञेयो गजलक्षणकोविदैः । वार्यमाणोऽपि यत्नेन न शमं याति मुह्यति । स ज्ञेयस्त्वशिशुक्रोधो राजन्! स हि रणप्रियः । साम्प्रतं चैव वक्ष्येऽहमायुर्लक्षण मुत्तमम् । आभ्यन्तरं च बाह्यञ्च लक्षणं द्विविधं स्मृतम् ! आभ्यन्तरं योगसाध्यं बाह्यं किञ्चिच्च लक्ष्यते । तेनान्तरं परित्यज्य बाह्यं लक्षणमुत्तमम् । क्षेत्रसत्वसमायोगा । भवन्ति द्वादशैव हि । एकं हस्तगतं क्षेत्रं द्वितीयं वदना-श्रितम् । तृतीयञ्च विषाणस्थञ्चतुर्थं शिरसिस्थितम् । प-ञ्चमं नयनस्थं च षष्ठं कर्णाश्रितं भवेत् । कण्ठस्थं सप्तम-ञ्चैव अष्टमङ्गात्रसंस्थितम् । नवमं चरणे ज्ञेयं शेषाङ्गस्थं-द्विपञ्चमम् । एकादशञ्च कान्तिस्थं द्वादशं सत्वसंस्थितम् । एवं द्वादश क्षेत्राणि मातङ्गानां भवन्ति हि । द्वादशैव द-शाज्ञेयाः शेषाङ्गेष्वभिलक्षिताः । विंशोत्तरं वर्षशतम्भद्र-स्यायुः प्रकीर्त्तितम् । अब्दान्यशीतिर्मन्दस्य चत्वारिंशत् मृगस्य च । मिश्रस्य चायुषः संख्या जातिभावेन जायते । प्रदेशज्ञानतत्त्वज्ञोजातिं समुपलक्षयेत् । सर्वक्षेत्रैः सुसंपूर्णः संपूर्णायुर्गजो भवेत् । हीनैश्च हीयते चायुर्यथावदभिधी-यते । दशाब्दानां क्षयं कुर्य्याद्धस्तलक्षणवर्जितः । विंश-त्यब्दविनाशश्च हीने क्षेत्रद्वये भवेत् । क्षेत्रत्रयावहीने च त्रिंशदब्दपरिक्षयः । चत्वारिंशत्समाहानिर्हीने क्षे-त्रचतुष्टये । (समा संवत्सरः) । पञ्चाशदब्दाहीयन्ते हीने तु क्षेत्रपञ्चके । षट्क्षेत्रहीनतायान्तु षष्टिवर्षविनाशनम् । सप्तत्यब्दविनाशाय सप्तक्षेत्रविहीनता ॥ अशीतिरष्टभि-र्हीने वर्षाणाञ्च विनश्यति । नवतिर्नवभिर्हीनै क्षेत्रैर्नाशं-हि प्रयाति । दशभिश्च तथा हीनैर्नश्यत्यब्दशतं ध्रुवम् । दशोत्तरं चाब्दशतं हीना च्छाया विनाशयेत् । विंशोत्तरं चाब्दशतं हीने सत्वे विनश्यति । एवं दशाब्दनाशं च क्षेत्रं कुर्यादलक्षणम् । एवमायुःक्षयं विद्यात् गजस्य गजकोविदः । सामान्यलक्षणं ह्येतत् जीवितस्य परीक्षणे । विशेषलक्षणं यावद् ग्रहलक्षणजातितः । एवमुद्देशमा-त्रेण गजायुर्लक्षणं तव । कथितं साम्प्रतं राजन्! दोषघ्नं वच्मि लक्षणम् । पादानां लक्षणं सम्यक् दन्तदोषं प्रणा-